

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXIII. évf.

1898. Martius—Április.

2-ik füzet.

Brassai, mint philosophus.

Brassai halála alkalmával a sajtó részéről olyas nyilatkozatokat hallottunk, hogy meghalt az utolsó magyar polyhistor. Ha igaz ez, akkor ma nincs élő ember, ki az ő minden tudományszakra kiterjedő munkásságát érdeme szerint méltathatná. Mert a mai kor annak az egyetemes készületségnek, melynek Br. egyik ritka példája, nem kedvez. Ezért részekre kell osztanunk őt, kinek tekintete mindig csak az egészen, az általánosan nyugodott meg, ki fáradhatatlanul munkált az egyes tudományok apró útvesztőiben, ágaiban, de eredményeit mindig csak általános elvek szempontja alá helyezve, tudott megnyugodni. Vajjon fog-e adni munkásságának e különböző oldalakról való, de mindig csak egyoldalú szemlélése az ő érdemeihez méltó képet? Nem igen hihető. S így ő a maga bámulatos nagyságában és sokoldalúságában előttünk érthetetlen, mert megfoghatatlan lesz. Az egyes szaktudományok mindig csak a maguk szakjabelit fogják benne látni; ő meg minden szaknál le tudja teljesen bilineselni a szemlélőt. Más oldalú vizsgálásra nem marad figyelem, sőt értelem, felfogás sem.

Történetek már kísérletek az ő százéves pályafutása rajzolására, sokoldalú munkásságának méltatására,¹ s egy felolvasás² foglalkozott vele, mint kritikussal, zeneelméleti és belletristikai íróval.

Brassait, mint philosophust méltatni, nem könnyű feladat. Nehezíti a kutatást és áttekintést az a körülmény, hogy ezikkei, melyek ilyen vonatkozásokat tartalmaznak, a legkülönbözőbb lapokba vannak elszórva; összegyűjtésük nagy bajjal jár, sőt keresztülvihetetlen. A másik nehézség még nagyobb. Philosophiai munkássága 1832-től 1897-ig 65 évet ölel fel. Nincs ez eseményekben, találmányokban, mozgalmakban és eredményekben oly gazdag korszaknak egyetlen nevezetesebb mozgalma, mely Br. feje fölött nyomtalanul enyészett volna el. Az ő minden iránt élénken érdeklődő szelleme tárva-nyitva volt a hatásoknak; de megfontolás, megbirálás nélkül egyetlenegy

¹ Kőváry László, Brassai pályafutása. 1897.

² Kozma Ferencz az Erdélyi Irod. Társ.-ban. 1897.

sem fogadott el. Érdeklődő figyelemmel kísérte a tudományokat haladásukban, tévútaikon is; de élesen, szigorúan rostálgató elméjét az egyszer megtalált igazságtól semmi hatalom elmozdítani nem tudta.

Most már annak, a ki az ő álláspontjának, nézeteinek elemzéséhez, fejtegetéséhez fog e hatásokkal szemben, ismernie kell e 65 évnek minden szóba jöhető philosophiai mozgalmát. Mert ő ott van mindenütt, a hol eszmék, a tudomány lobogója alá harczások gyűlenek. Ott van, hol az emberi elme titkos, homályos kérdésekre fényt deríteni, erejét gyűjti. Költészettani, kritikai, aesthetikai, természetbölcséleti, logikai, módszertani, vallásbölcséleti, metaphysikai kérdések mindig feltalálják benne a harczost. A magyar bölcséletben önállóságra törekvők „egyezményes bölcselete“, Hegel dialektikája, a modern materialismus lelketlen és szellemtelen követelőzései, a darwinismus, a positivismusként nagy igényekkel fellépő rendszere fényes dialektikájának mind megannyi czélpontjai.

Egyetemes, mindent magába ölelő szelleme csak a philosophia révében talált nyugalmat. Első szerelme ez volt s bölcséleti kérdésekkel foglalkozva lehelte ki nagy lelkét, miként Sokrates, kit köztünk senki jobban nem értett és nem magyarázott.

Brassai nem az írói diesőségvágy viszketegeből irt. Előbb szorgalmasan tanult és pedig saját maga belátása s értelme kalauzolása mellett s csak miután valamely kérdésbe teljesen beledolgozta magát s érezte, hogy a kérdést másoknál mélyebben, alaposabban áttanulmányozta, tette tanulmányai eredményét papirosra. Magával szemben ép úgy gyakorolta a kritika szükséges tisztét, mint az élte hosszú folyamán fellépő szellemi mozgalmakkal és koreszmékkel szemben. Innen van, hogy 65 évre terjedő philosophiai írói múltját igen nagy részben negativ kritikai működése jellemzi; innen van, hogy teremtő, productív művei sem nélkülözik a kritikai élt és sokszor csipős megjegyzéseket; innen van, hogy legmaradandóbb becsü methodologiai három értekezése legmélyebb lényegében nem egyéb, mint a fellépő utilitarianismus elleni fényes tiltakozás; innen van végre az is, hogy a 96 éves bölcs „igazi positiv philosophiája“, mely rendszere, világnézete „sarkalatos állítmányait“ tartalmazza, lényegesen a Comte positivismusa ellen, de belőle indulva ki, épül fel. Az ő „észgépe“, az ő teremtő ereje kívülről várja a lökést a tevékenységre, az ellentétek harczában nőttön-nő, élesedik és izmosodik.

Brassai érett ésszel kezdett az íráshoz. Soha egy gondolatot a legtüzetesebb meghányás-vetés, megfontolás nélkül le nem írt. Innét

van, hogy hosszú működése alatt soha semmiben ellenmondás vagy következetlenség hibájába nem esik. Az emberiség legföltettebb és legdrágább eszméi, isten, lélek, hallhatatlanság, szabad akarat oly szilárd és kimagasló pontok az ő philosophiai elmélkedésében, melyek biztosan vezérlik őt a kor sokféle, néha zavaros, máskor ellenmondó eszmeáramlataiban.

Írói pályáját egy aesthetikai értekezés nyitja meg 1832-ben, a mely dióhéjban már magában foglalja az 1858-ban megjelent s lélektani alapon fejtegetett logikája fejtegetéseit. Logikája formális álláspontját sokkal később, 1877-ben megjelent logikai tanulmányai rendíthetetlenül fenntartják. Módszertani elveit, melyeket az 1867—69-ben megjelent három értekezésében fejtett ki alaposan és tüzetesen, már 1844-ben megtaláljuk a Vasárnapi Ujság egy kis cikkében s megtaláljuk gyakorlatilag kivive már az 1845-ben megjelent Ok-szerű vezérében is. *Az igazi positiv philosophiában* letett alapelvek egyikét-másikat évtizedekkel azelőtt már megtaláljuk dolgozataiban. Innen, hogy néha ismétli magát. Innen, hogy az 1887—93-ig a Dávid Ferencz Egylet kiadványai közt önállóan is megjelent *Melyik az igazi tudomány* s a *Magyar Philosophiai Szemlében* 1888—89-ben megjelent *A philosophia fordulta* cz. művei lényegében már adják az igazi positiv philosophia tartalmát. De soha úgy, hogy a kérdést valamely új oldalról ne világítanák meg.

Összefoglaló áttekintést csak műveinek elemzése nyújthat. Mielőtt azonban philosophiai gondolkodásának érdemleges szemléletéhez fognánk, ifjúkori tanulmányairól is meg kellene emlékeznünk. De e tekintetben adataink meglehetősen hézagosak. Nincs egyetlen életrajzi vázlat sem, mely e kérdéssel érdeme szerint foglalkoznék s némi fényt derítene rá. Adatok hiányában fel kell használnunk azokat a nagybecsű önéletrajzi adatokat, melyeket műveiben és cikkeiben elszórva itt-ott találunk.

Tanulmányai eredeti gondolkodását a legkisebb mértékben sem befolyásolják; s egyáltalában nem úgy értendők, hogy ő ezeknek alapján valamely kidolgozott rendszer kész hívéül ajánlkoznék s a magyarázás, terjesztés, népszerűsítés inkább hasznos, mint önálló gondolkodásra valló munkájával megelégednék. Nem, a mit ő másoktól átvesz, mert hisz böleseleti rendszere sarkalatos tételei egyik vagy másik philosophiai rendszerben megvannak és nem újak, azokat az ő éles és mélyreható elméje feldolgozza, átalakítja s teljesen más formában és más vonatkozások közé helyezve, adja vissza úgy, hogy

eredeti tulajdonaként tekinthető. Ebben a kérdésben irói lelkiismerete sokkal kényesebb, mint a mai nemzedéké s nem mulasztja el, a hol az alkalom kínálkozik, kiemelni e körülményt. Már ennél fogva is nagyon kicsinylő az a mód, melylyel Alexander Bernát a Pallaslexikonban a magyar bölesészet története vázolásában Brassai érdemeiről megemlékezik, nem tudván róla egyebet mondani, mint hogy ő is juttatott bő szellemi kincséből a philosophiának is. Ha a philosophia magyar művelőit az eredetiség szempontjából osztályoznók, Brassainak igazságos mértékkel nagyon előkelő helyet kellene közötük biztosítanunk.

A következő sorok Brassainak, a philosophusnak vannak szentelve. Céljuk lesz nyomon kísérni az ő munkálkodását, kifejezni azokat a kincseket, melyeket ritka gazdagságú szellemi tárházából reánk, utódaira hagyott örökségül, figyelemmel kísérni és lehetőleg kiemelni azokat a pontokat, melyekben ő nemcsak hogy felemelkedett a kor színvonalára s a haladó tudománnyal hosszú élete folytatásban lépést tartott, hanem korát meg is előzte. Lehetetlen, hogy ennek a példátlanul gazdag szellemi életnek a szemlélése egyikünket vagy másikat ne ejtene abba a szellemi gyönyörbe, melyet ő élvezett s melynek még létezését sem sejtí az, ki nem hatolt be a tudomány titkaiba, mélyeibe s nem hozott fel onnan önmunkássága folytán, habár csak olyan eredményt sem, mely mások előtt már régen ismeretes volt. Nagy emberek élete még tévedéseiben is végtelen tanúságokat rejt magában. Brassai hosszú élete, agyvelejének minden munkássága, lelkének minden gondolata, szívének minden dobbanása a tudománynak, a tudományok önzetlen szeretetének volt szentelve.

Munkássága különböző irányait olyan sorban próbáljuk ismertetni, a mint művei megjelentek. Ezért rendre jönnek szóba aesthetikai, logikai, materialismus elleni, módszertani, darwinismus elleni, vallásböleseleti és metaphysikai nézetei.

I. **Aesthetikai munkássága.**¹

Brassai teljes aesthetikai rendszert nem írt. Elméleti fejtegetései sem terjednek ki az összes művészetekre. Legbőhatóbban a

¹ Aesthetikai cikkei: *A gyönyörűségről, melyet a szépművek szemlélése vagy hallása okoz bennünk.* Nemzeti Társalkodó. 1832. I. félév. 11., 12. sz. II. félév. 4. 5. sz. — *Bévezetés.* Melyben sz. önkint bevallja, sőt meg is bizonyítja, hogy ő nem criticusnak való; elmefuttatás, melyben a k. o. többet

költészet, s itt is inkább csak a drámai és lyrai költészet, aztán a zene elméletével foglalkozott. 1858-ban megjelent logikája 21. §-ában „későbbben adandó aesthetikájáról“ beszél. Ebből látjuk, hogy az aesthetika teljes rendszerének kidolgozását tervezte. A terv nem valósult. Hogy minő veszteség ez az aesthetika szegényes magyar irodalmára, későbbben, ezikkei tárgyalásánál, látni fogjuk.

Aesthetikai előtanulmányairól csak ezikkei vonatkozásaiból és saját nyilatkozataiból értesülünk. Utóbbiaknak nagy jelentőségét Brassainál kiemelni felesleges. Nyomatásban megjelent első ezikke egy aesthetikai értekezés volt. Ez magyarázza eljárásunkat, melylyel először aesthetikai működését kívánjuk ismertetni. Brassainak, a már nagynevű tudósnek, kétségbe vonhatták volna illetékességét aesthetikai dolgokban. Ő igazolja magát s ír előtanulmányairól:¹ „Már nagyon fiatalon föltettem magamban, hogy az irodalmak jelesebb, de legalább legjelesebb termékeit -- eredeti alakjukban -- elolvasom. A sors kedvezett föltételemnek. A „csöndes öregség“ megvárt s úgy várt meg, hogy korán fejlett hajlamaimat nemesak el nem ölte, de meg sem gyöngítette. Így történt az, hogy én az — e nevet igazán érdemlő — irodalmak legnagyobb részét classicusaikban élvezni s méltányolni birtam. De ez nem egyszerre, nem is rövid idő alatt, hanem egy egész hosszú életen át időszakonként esett meg“. Másutt² megint: „A német irodalomból Wieland, Lessing, aztán Schiller és Herder munkái valának első s esaknem kirekesztő olvasmányaim s mindezek a régiek összevéve erősebb ellensúlyt alkottak, mintsem hogy az akkoriban divatozó Lafontaine és Cramer, Ifland és Kotzebue kártékonyan vagy ferdítőleg hathattak volna, alakulni jó irányban kezdett, izlésemre. Így alapra fektetém én aztán az ismeretesebb európai nyelvek irodalmi ismeretét. Német, frank, olasz és angol munkák olvasásában az irodalom historiája szolgált kalauzomúl, mulatságom és tanulmányaim tárgyait esaknem kirekesztőleg az ott meg-

lel, mint a mennyit keres. Criticai Lapok. 1855. 1—21. l. — A tudós leánya. Irta Eszther szerzője. *Bírálat*. Criticai Lapok. 1855. 27—43. l. — Nemzeti Színház. Criticai Lapok. 67—73. l. — *Classicismus és romanticismus*. Pesti Napló. 1856. 236, 263, 316, 317. sz. — *Egressy Gábor XXXIII. »Rebus«-a*. Pesti Napló. 1858. 32, 33, 34, 35. sz. — *A Korunk színbirálójához*. Kolozsvári Közlöny. 1862. 19. sz. — *A kritikus tragédiája*. Korunk. 1862. 31, 32, 33, 34, 35. sz. — *Gyulai Pál legujabb leleményei az aesthetikában*. Fővárosi Lapok. 1864. 258. sz. — *Burns olvasása után*. Fővárosi Lapok. 1871. 50, 51, 52. sz. — *A hasonlatról*. Erdélyi Muzeum. 1874. 3. sz.

¹ Burns olvasása után.

² Classicismus és romanticismus.

állított reputatiók képezték s ily iskolán öntudatosan s gondolkozólag keresztül menve, bizony tökféjű s tapló szívű embernek kellett volna lennem, hogy ízlésem nemesítésében annyi lángész gyönyörködő bámulása ne hagyjon észrevehető nyomot maga után. Ha ezekhez hozzáteszem, hogy nem siettem tanulmányaim minden parányi eredménykáját legott kiharangozni, mint most szokták tenni, midőn 16—17 éves gyermekésk albumokat s irodalmi lapokat szerkesztenek s általuk kiadott remekekkel apjaik ízlését akarják mívelni, hanem némi aránylatos miveltséget vártam s tanultam, míg némi igényt tarthatnék az oktatásra; szóval, ha megmondom, hogy az első sor, mit nyomtatás alá írtam, betöltött 30-ik évem után lón írva, azt hiszem, elég indokot adék fel egy aesthetikai patens kiszolgáltatására számomra.“

Igy „meg nem szakadó vizsgálódással s elmélkedéssel és mások munkái s működése figyelmes számba vételével“¹ készítette magát elé az aesthetikai pályára s írta meg „aesthetikai alapító értekezését“, mely mint 12 évi inductio gyümölese“ az „Erdélyi Társalkodóban van eltemetve.“²

A 12 évi inductio gyümölese nyomtatásban megjelent első értekezése: *A gyönyörüségről, melyet a szépművek szemlélése vagy hallása okoz bennünk.*³

Kisérjük végig gondolatmenetében.

A gyönyör okát s a szép lényegét magyarázó elméletek között összeegyeztetetlen különbségek vannak. Egyik az *ideálban*, másik a *természet utánzásában*, egyik a *tökéletességben*, s így a teljes célirányosságban, másik a *cél nélkül való célirányosságban* látja azt. A művészet célját illetőleg is ily elütők a felfogások. Egyik „esupán egy henye élet mulattatásában“, másik „az emberi nem értelmi s erkölcsi kimivéldése eszközében“ látja azt. Ez ellentétes felfogások arra engednek következtetni, „hogy vagy nincs semmi közönseges törvényregula, mely minden nemzeti vagy személyes előítélet nélkül, minden mestermívnek becsét és érdemét átaljában bevehető világos okokból megmagyarázva, annak igazi rangját kimutatná, vagy ha még egy olyanak létéről kétségbe nem estünk, azt még

¹ Halljunk szót! A Hon. 1863. 115—118. sz.

² Classicismus és romanticismus.

³ Nemzeti Társalkodó. 1832. I. félév. 11, 12. sz. II. félév. 4, 5. sz. Németre fordítva az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok. II. k. 236, 317, 364, 414. I. és III. k. 583, 607. I.

eddig aesthetikusinknál hijában keressük s megtalálása hátra van.“ Az utánzás tökéletessége vissza arányban állván az aesthetikai gyönyörrel, általános aesthetikai elvül felvenni nem lehet. De az eszményt sem. Az eszményítésnek ugyanis két értelme van. Első szerint „minden valóság ideálja nem egyéb, mint ugyanaz a valóság gondolható legtökéletesebb állapotjában“; de ez az állapot csak ideálban van meg. Második szerint: „a tökéletességnek ez élet szűk határai közt elérhető, testi érzékeinkkel megfogható lépcsőjét nevezzük ideálnak“. Ez esetben a szépművek kilencztized része nem érdemelné meg e nevet. De indulatok, szenvedélyek is lehetnek tárgyai a művészeteknek; ezeket pedig nem lehet eszményíteni. Ez elméletek elégtelenségének okát abban találja, „*hogy eddig igenis objective, vagyis a tárgyban magában kerestük a szépmesterség sajátosságát tevő tulajdonságokat*“. Fordítsuk meg hát a dolgot. „*Minthogy a szépművektől okoztatott gyönyörűséget egészen csak magunkban tapasztaljuk, ezt a benyomást vizsgáljuk meg közelebbről, fejtsük, daraboljuk fel az öt alkotó egyes érzésekre, s a mely tárgy alkalmas lesz ezeket felbreszteni bennünk, ruházzuk bizvást arra a szépműv dicső nevezetét.*“

Vegyünk pl. egy élő fát s annak híven festett képét. Érzékeink útján mindkettőről képzetet alkotunk s azt lelkünkkel közli felfogó tehetségünk. Az első hidegen hagy, a második kellemes benyomást tesz. Miért? Mert „az első kép formálását lelkünk mintegy szenvedőleg és tudta nélkül teszi meg.“ De a második esetben ez az önkéntesség nélkül való s szinte mechanikai munka nem elég.“ Mikor a festett fát szemléljük, lelkünk nemesak erről alkot magának képzetet, hanem az eredetiről is; a kettőt összehasonlítja, az előadás hiányait kipótolja s az eredeti tárgyról helyes képet formál. E feltételek általánosak s ezért a szépművek szemléléséből vagy hallásából származó gyönyörűséget okozza „*lelkünknek az az önkéntes munkássága, mely a szépműv által érzékenységink elébe állított vonásokat kiegészítve, magának egy tökéletes képet alkot.*“

Ez aesthetikai főelv („gyökérértelem“) következményeit s a művészetek különböző nemeire való alkalmazását a második értekezés nyújtja. Ez a lelki tehetségek elemzésével kezdi lényegében oly szellemben, mint 26 évvel később logikája.

Előszámlálván a lelki erőket, e kérdést teszi föl: „Okozhat-e az előszámlált lelki erők gyakorlása magában gyönyörűséget?“

Így felel rá: „A lelkierők munkálódása, minthogy önérzés és tudat járul hozzá, gyönyört okozhat.“ Minden gyönyört kettőztet,

sőt hatványoz a *meggyőzött nehézség érzése*. A nehézség meggyőzése s az ezzel járó kellemes érzés ott van, mikor képző tehetségünk kilépve a kültárgyak benyomásait kísérő szenvedő szolgálai állapotból, eselekvővé, másolóból teremtővé lesz. Mikor egy tárgynak több éles, de az egészet ki nem merítő vonásai érzékeink elé ötlenek, az ábrázoló tehetség a hiányzókat önerején előállítva, a tárgynak egész és tökéletes képét alkotja meg. „Mindazt, a mi ilyforma vonásokat érzékeink elébe adni s lelkünk lerajzolt önkényes munkásságát felsekcenteni alkalmas, *szépművnek* nevezem.“

Azok a vonások, a melyek a lélek teremtő munkásságát a kép kiegészítésére serkentik, az *aesthetikai jegyek*. Rendre véve most e szempontból a művészeteket, úgy találja, hogy a költészetben e jegyek — a szók — minden idegen inger nélküliek, „az általuk ébresztett s lelkünk munkásságától teremtett képek teszik az egész gyönyört.“ A költészetből „egy szembetűnő s büntelenül által nem szökhető hézag“ választja el a festészetet. Jegyei az érzéki tárgyak „körülrajzai“, a színek, árnyékolás „már magukban is igéző ingerrel bírnak s a lélek munkásságának keveset hagynak a kép kiegészítésére.“ A szobrászat („faragó mesterség“) már elég dolgot ad lelkünk utánteremtő erejének. Képzelteti a piros vért a hideg márvány felszine alatt, szájalmat kelt a haldokló gladiator iránt, keesegtet az átlátszó lepel alatt az emberi tagok bájoló alakja által. „A szemlélő lelke s a művész vésője csaknem egyenlő mértékben munkálnak a szobrok által okozott gyönyörön.“ „A zenét a többi művészetekhez s a szépművek benyomásának előadott elvéhez igen vékony fonal tartja.“ Jegyei a dallamba s összhangba szerkesztett hangok oly ingerrel bírnak, hogy lelkünknek kevés módot engednek munkálkodásra. A felállított főelvből minden művészetet általában érdeklő következő következtetéseket vonja:

1. A jegyek által felébresztett képek sorát egy szellem lelkesítse s egyszerű, könnyen felfogható eszme határozza.

2. A lélek munkája végbevitelére testi szervekkel él s a vis inertiae ellenhatását felül kell mulnia; ezért a jegyek se igen számosak, se igen kevesek ne legyenek; „a vis inertiae különböző lévén, az ugyanazon szépmű által okozott tiszta aesthetikai gyönyör is minden egyénre nézve különböző.“

3. „Minden képzet és eszme az érzéki tárgyak képei s ezeknek egymáshoz való arányai lévén, lelkünk teremtő ereje csak abban áll, hogy e képeket más rendbe, összefüggésbe és arányba helyezi

s így minden productio tulajdonképen csak reproductio. A felgerjesztendő képet alkotó egyes vonások, ha szétszórva is, készen vannak emlékezetünkben s lelkünk ezeket csak összeállítja.“

4. „A jegyeknek nemesak conventionalis és történetes, hanem a felvett tárgy s az előállítandó képek valódi mivoltából és saját-ságából vett vonásoknak kell lenni.“

Adtuk Brassai első értekezésének lényeges tartalmát. Részletesen foglalkoztunk ez értekezésével nemesak kiválóan tartalmas voltáért, hanem azért is, mert az egészen, habár nem is szembetűnő világossággal, az eszmetársulás, a képkapcsolás (associatio) elve vonul végig vezérfonal gyanánt. Ez az a fontos elv, mely ma az aesthetikában általánosan kezd uralkodni. *Fechner*, kit *Carriere* alig ismer el ezéhbéli aesthetikusnak, 1866-ban, tehát 34 évvel Brassai után, egy felolvasásában hangoztatta először az associatio fontosságát az aesthetikában. Felolvasása -- a mint maga mondja¹ -- meglehetősen fiascot csinált a philosophusoknál. Tíz évvel később kiadta *Aesthetikai előiskoláját*, melynek -- úgy szólva -- vázát éppen ez elv fejtegetése s az aesthetika egész területén való szerepe mutogatása képezi. Most már hatott. A deductiv aesthetikusok haladó pártja is elfogadta ez elvet. *Carriere* pl. Aztán az oly korán elhalt berlini tanár H. K. v. Stein. Irodalmunkban is megjelent ez irány Pekár Károlynak a budapesti egyetem bölesészeti karától megjutalmazott s az akadémia támogatásával kiadott *Positiv aesthetikájában*,² mely valódi nyereség irodalmunkra.

Brassainak, ki a német gondolkodást 34 évvel előzte meg, értekezését kevesen ismerik. Pedig ő felismerte az aesthetikában kétségtelenül igen fontos elvét az associationnak. E mellett szól fennebb vázolt értekezése. De e mellett szólnak nyilatkozatai is, melyekből világosan látszik, mennyire tudatában van ő az elv fontosságának.

Gyulai Pálhoz 1871-ben így ír:³ „Hiszen téltul figyelme méltatta ön — és tudtomra az irodalom férfiai közül csupán ön — azt az egyedül magam állította elvet, mely szerint a mesterművek élvezetebeli gyönyör általában véve az élvező szellemi tehetségeinek a mű által ébresztett működésében, ha úgy tetszik „tevellésében“ vagy „ténykedésében“ áll.“ Ugyanabban a *Nyílt levélben* követeli a költőtől, hogy „a leírás elemei, a kép vonásai közül csak annyit vegyen

¹ Vorschule der Aesthetik. Leipzig. 1876.

² 1897.

³ Burns olvasása után. Nyílt levél Gyulai Pálhoz.

igénybe, a mennyi elég arra, hogy *az élvező, ama szellemi Proteus, az eszmetársulat hatalmas segélyével a többiekhez hozzájuk pótolni bírja.*“ Az associatio elvét logikája 36. §-ában „kimondhatlan fontos“-nak mondja, mely „befoly életünk legtöbb és legérdekesebb viszonyaiba“ s már első értekezésében így ír róla: „A képzetek társulására Locke figyelmeztetett először; de ha ő Keppler volt az ideák alkotmányára nézve, nem támadt még utána Newton, ki az *ideák társítását, mint a psychologiai világ gravitatioja törvényét* felkapván, azt *oly sok, eddigelé megfoghatatlan lelki jeleneteknek világosítására és megértetésére használja s alkalmaztassa.*“

A legújabb tudományos vagy positiv aesthetika szerint „a költészetben, melyet par excellence associativ művészetnek nevezhetnénk, óriási szerepe van a szép eredeti hatásához kapcsolódó associativ tényezőknél.“¹ Fechner szerint a költészet és festészet között az associatio szempontja szerint az a főkülönbség, hogy „a festészet látható szavai közvetlenül adnak *valamit az ábrázolandó dologból*, pl. az emberből külső alakját, színét, a mik nem teszik ki az egész embert, de igenis egy részét és csak a többit, a mi még hozzátartozik, bízzák az associatióra; de *a nyelv szavai kevés kivétellel egészen közönyösek* az előadandó dolog iránt és mindent az associatióra bíznak.“² Brassai más szavakkal ugyanezt a gondolatot fejezi ki, midőn azt mondja, hogy a „költészetben a jegyek minden idegen inger nélküliek, az általuk ébresztett s lelkünk munkásságából teremtett képek teszik az egész gyönyört;“ „a festészet jegyei már magukban is igéző ingerrel bírnak s a lélek munkásságának keveset hagynak a kép kiegészítésére.“ Fechner a zenére nézve az associatio álláspontjából ezeket mondja:³ a zene hatása a zenei hangulatokon és a dallam és összhang érzésén nyugszik. Ezek *függetlenek képzet-társulásoktól* és bármennyi képzet, emlékezet és ezeknek összege társul is hozzájuk, az mellékes marad e lényegileg zenei hatásokra s bizonyos határokon belől esetleg s mellékkörülmények szerint változik.“ Brassainál ugyanezt a gondolatot találjuk: A zene jegyei oly ingerrel bírnak, „hogy lelkünknek kevés módot engednek munkálkodásra.“ Brassai főelve szerint „lelkünk önkéntes munkássága kiegészíti az elébe állított vonásokat.“ Ámde honnan egészíti ki?

¹ Pekár, Positiv aesthetika. 1897. 286 l.

² Vorschule der Aesthetik. 1876. 137 l.

³ Vorschule der Aesthetik. 159 l.

Úgy-e tartalmából? Mert a kiegészítő vonásokat nem veheti a tárgyról. Veszi tehát a lélek a maga tartalmából, melyet a vonások direct hatása kelt, hoz emlékezetbe. Két hatás egyesül itt: a képek eredeti s a lélek által pusztán szenvedőleg felfogott hatása s a maga tartalmából hozzáadott s e munkásság által gyönyört okozó hatás. Fechner amazt közvetlen, ezt associatív benyomásnak nevezi s azt mondja, hogy az aesthetikai tetszés felkeltéséhez e kétféle hatás találkozása, megegyezése vagy hareza szükséges. A párhuzamot folytatni lehetne még tovább is. Felemlíthetnők, hogy az aesthetikát Brassai is, Fechner is inductiv tudománynak tartja. Brassai gunyolódik Vischernek hat kötetes deductiv aesthetikájával s nem tudja ráadni magát, hogy elolvassa. Fechner szembeállítja az „*Aesthetik von oben*“-nel az „*Aesthetik von Unten*“ s amazt agyaglábú óriásnak mondja.¹ Brassai vallja, hogy „az aesthetika világosan inductiv természetű.“² És mint ilyennek következtetéseit néha egyetlen egy tény is képes századok munkálatai daczára halomra dönteni. Az aesthetikában a zavart és nehézséget növelte az is, „hogy míg a francziák és angolok a tudományt természetes inductiv modorában üzték, a németek a speculativ philosophia mélyeibe sodorták be s rendszeröket a szép a priori való értelmezésére igyekeztek felépíteni, miszerint ezek s amazok között minden kéznyújtás el vala zárva s el is marad mindaddig, míg az inductio és speculatio közti kapes feltalálva, avagy a köztök tátongó mélység felett a híd megépítve nem leend, melynek azonban nincs hírünkkel, hogy valamely gyárban bár még lánczát is megkovácsolták volna.“³ Fechner még 1876-ban is azt mondja, hogy a deductiv aesthetika („*Aesthetik von Oben*“) művelése a németeknél Kant, Schelling, Hegel hatása alatt túlsúlyban van az inductiv aesthetika művelése felett, de utóbbi útja most már nem teljesen elhagyatott,⁴ s ő is felteszi a kérdést, vajjon nem lehetne-e a két ut előnyeit egyesíteni az által, hogy az alulról (inductive) induló utat felőlről jövő eszmékkel és elvekkel világosítsuk meg.⁵

Azt hisszük, hogy a felsorolt egyezések eléggé mutatják azt a rokonságot, melyet Brassai értekezése a „tudományos“ aesthetika

¹ Vorschule der Aesthetik. 4. 1.

² Criticai Lapok. 1855.

³ Ugyanott.

⁴ Vorschule der Aesthetik. 6. 1.

⁵ U. o. 4. 1.

eredményeivel mutat. Ez eredményeket az aesthetikus világ nagy diadallal ünnepelte s Brassai értekezéséről tudomást is alig vett. Ha nem lenne oly nagy időköz közöttük, még elhallgatott átvételre gondolnánk Br. részéről. Ámde a nyugati irodalmakból átvesszük az eredményeket s a miénket ignoráljuk. Eszünkbe jut a költő:

Warum in die Ferne schweifen,
Wenn das gute Licht so nah?

Igaz, hogy Brassai elve nines rendszeresen kidolgozva; csak fermentum cogitationis-t nyújt, de hiába várta feldolgozását s hatását. Nem telt be, mit 1856-ban mondott:¹ Nem haszontalan dolog tehát, ha „sokáig főzött aesthetikai nézeteimet, akár bírálatok, akár tüzetes értekezések alakjában közlöm.“

Brassai aesthetikai értekezésének egyik nagy érdeme tehát az, hogy az eszmetársulás fontos szerepét az aesthetikában először vette észre közöttünk. Teljesen járatlan utakon nem jár itt. Mert az angoloknál Burke és Home, a németeknél Herder sejtenek valamit az elv fontosságáról. Hatásra azonban nem gondolunk. Másik érdeme az, hogy a szépet nem egyedül a tárgyban keresi, hanem a szemlélő, az élvező alanyban is. Itt is, habár más előzmények, másnemű kutatások után olyan eredményekre jut, mint a mai aesthetika, a mely a külső benyomások alapján keletkező érzések és főleg szép érzések physiologiai és psychologiai magyarázatával feladatát megoldottnak tekinti s a mely a régi metaphysikai aesthetikáról ép oly lenézőleg beszél, mint a milyen kevés eredményt vár Brassai attól.

Brassait ez első philosophiai értekezése után másnemű tanulmányok foglalták le. Legalább jó darab ideig ide vágó ezikkét, dolgozatát felkeresnünk nem sikerült. Aesthetikai kérdésekkel foglalkozva 1855-ben találjuk csak, mikor a „Critikai Lapok“-at megindítja, a mely pártolás hiányában csak az első fűzetig vihette. A közbeeső időt lapszerkesztői, tanári s ezzel kapcsolatban módszertani kérdések foglalták le. Mert a sokkal későbbben, 1867—69-ben az akadémiában olvasott értekezéseinek a módszerről, a esirája fogalmazását már ez időkre kell tennünk.

A *Critikai Lapok* elé egy Bővezetés“-t ír, melyben aesthetikai kérdésekkel s a hivatása magaslatán álló kritikus kellékeivel foglalkozik. A kritika a bíróság egy neme. De az „irodalmi bíró“-nak hazai codexe nines. Az izléstan volna az; de ennek ninesenek vezér-

¹ Classicismus és romanticismus.

fonalait, zsinórmértéke. S ha volna is, „csak az tudhatja, a ki próbálta, mily véghetlen bajos és kényes dolog általános elveket specialis külön tényekre, habár csak megítélés végett is, alkalmazni.“ Nem jellemezhetem — mondja tovább — hasonlítás útján találóbban az aesthetikai rendszereket, mintha a víz hullámaiként feldagadó s ismét elenyésző természetrajzi rendszerekkel vetem össze.“ Aztán inductiv tudomány lévén, „az izléstant esalhatatlan és változatlan észtudománynak nem tarthatjuk.“

Nem becsüli túl a kritika értékét. Oktató szerepéről keveset tart, nem hogy a kész, de még a fejlődésben levő művész irányában is. A kik ilyen szerepet követelnek a kritikától és aesthetikától, azok azt a rejtvényt akarják valósítani, hogy „az apja még meg sem született s a fia már fölüljár a házon.“ „Szabályok combinatiojából soha egyetlenegy remekmű sem jött létre.“ A kritika, az aesthetika czélja „az ismeretszomj kielégítése.“ „Legyen a kritika a művészet terményeinek természetrajza és az aesthetika viselje a maga világában a physiologia, biologia s még általánosabban a természetphilosophia képét.“¹

De másfelől ismeri és elismeri a kritika valódi becsét. Nem tolakodó, hanem szerény őre a jó ízlésnek. Eszközei az *oktatás, dicséret, gúncs*; czélja a *művész tökélyesítése, a közönség ízlése művelése és saját maga fitogtatása.*² A jó ízlés ügye elég méltó eszme arra, hogy munkásságunkat neki szenteljük. „Hisz ez a polgáriasodás, a műveltség egyik leglényegesebb momentuma.“ A történelem bizonyítja, hogy ennek koresosulásával tudományos eszmék, erköles homályosodtak el, aludtak ki, hogy irodalom és művészet fényes időszakai nagy emberek és nagy tettek időszakai voltak.³

A kritikustól „széles és mély ismereteket kíván a művészet és szépirodalom egész terén; legyen minden művészeti ágban némileg jártas, saját szakjában otthonos, inductioja lehetőleg tökéletes; alapítsa általánosítását a tények lehetőségig teljes számára s ítéletében ez elvek vezessék:

1.) A művészet, bármily különbözőnek lássék hely és idő szerinti története nyilatkozataiban, lényegesen egy.

2.) Az egy művészetnek egy eszménye, egy zsinórmértéke van. „E zsinórmérték két külön ágból fonódik össze, melyek közül *egyik*

¹ Burns olvasása után.

² A Korunk színbírálójához.

³ U. o.

tárgyilagosan a teremtő lélek létre hozott remekeiből, másik alanyilag az aesthetikai felfogás lélektani bonczolásából fejtik ki."

3.) „Az egyetemes zsinórmérték minden kívánatai minden aesthetikai műre nézve, nemzet és korszak különbség nélkül örökösen érvényesek.“¹

Íme a második pontban a szép alanyias és tárgyas elemeknek, melyekkel első értekezésében mint főelvvel találkoztunk, ismétlése s határozottabban a kritikus eljárására való alkalmazása. Fennebb kiemeltük azt a felfogását, hogy a kritika ezélja az ismeretszomj kielégítése. Most hangsúlyozza, hogy minő örömeiket nyújt a költői s általában a művészeti remekék bonczolatása. „Mint a természetrajzzal foglalkozónak a determinálás, úgy a műbírációnak egy remekmű fogásainak elemzése a legtisztább, legélelnebb örömeiket szerzi.“²

Valóban a kritikának csak ilyen értelemben van jogosultsága. Irányelveit az aesthetikától veszi s nem a maga egyéni és sokszor lényegtelen ötleteitől. Az irányelvek segélyével belemélyed a teremtő lélek legmélyebb titkaiba s az alkotás munkájának genesisét nyújtja, hogy a mű élvezetére segítse a közönséget. Ez a közvetett tanítás, mely nem lép fel követelőző igényekkel, hanem beéri a maga tájékoztatásával, valójában a legtermékenyebb hatása a kritikának. A művészet teremt. A teremtés folyamatát kikutatni és figyelemmel kísérni is, nagy feladat. S ezt vállalja magára a kritika. A kritika ebben a munkájában rájön, hogy a valóság a művészi egyéniségre kétképen hat s e szerint két irányt is különböztethetni meg: az idealismust és realismust. De a művészetben e kettőről, mint ellentétről beszélni sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem lehet. A kik ezt teszik, a reál szónak két különböző jelentését zavarják össze. Egyik metaphysikai, másik aesthetikai. Első jelentésében reál és ideál valóban ellentétek; amaz a külvilági, tárgyas, valódi létezés, ez a képzeletbeli, alanyias létet jelenti. De az aesthetikai reál és ideál, mindkettő csak képzeletbeli létezését jelent; a reál „a valóságnak leghűbb“, az ideál „annak esetleges, földies, vulgaris vonásaitól tisztított képe“. A különbség nem lényegi, hanem csak fokozati. Tehát ellentétről nem, csak különböző irányokról lehet szó. „Mindenik iránynak meg van a maga határa, még pedig úgy, hogy azt nemcsak átlépnie, de odáig érkeznie sem szabad“. A reál e határa a vulgaritás, az ideálé az egyéniség elvesztése, meg a typismus.

¹ Criticai Lapok. Bézvezetés.

² Burns olvasása után.

(Goethe Faustjának II. része, Kaulbach.) Az elsőre pl. hozhatnók a mai francia naturalismust. A művészeti irány színezete már attól fog függeni, hogy a valóság hogyan hat a művészi egyéniségre, a mely legszerencésébb, ha „a soha ki nem esapongó színezet harmóniáját“ megtudja találni.¹

Brassainak ez elvek szerinti bírálata, melyre többször hivatkoztunk, *Burns olvasása után*, ragyogó példája a költőbe való elmélyedésnek s szépségei kiérzésének. Méltó volna, hogy költészettani kézi könyvekbe olvasmányúl felvéteessék. A lyrai költő hatásának egy néhány fogását páratlanul finom érzékkel írja meg.

Fábián Gábor 1874. febr. 17-én ezt írja róla egyik levelében:² A puritanus Brassait, ki szeret universalis tudóst játszani, én csak egy derék logikus főnek tartom; de a ki az agyában halomra gyűlt hybridus zagyvalék között ez egy erősebb oldalával sem bir kellőleg eligazodni. *A költészet terén pedig merő nullának tekintem a jó öreg.*“ A fennebbiek után az ilyen ítélet értékét meghatározni egészen felesleges.

Drámai kérdésekkel is foglalkozott. A Criticai Lapokban a *Vén balkezes és fia, a huszár* bírálatában: „A drámának lényeges és nélkülözhetetlen jellemvonása, kelléke az örökös szakadatlan eselekmény.“ „Henyé jelenetnek“ a drámában nincs helye, még a jellemeknek bővebb kifejtése vagy festése végett sem. „Minden jelenetnek valódi haladásnak, legalább egy lépésnek kell lenni vagy a bonyolodásra, vagy a kifejlődésre a eselekményben. A drámai jellem csak akkor és annyiban érdekes, sőt csak annyiban létezik, a mennyiben a eselekménnyel munkás kapcsolatban van.“

Dramaturgiai kérdéseket is érint. „A színész nem viheti a színpadra sem saját érzéseit, sem saját szellemét. Neki ott *szerepet* kell játszani; még pedig más agyában fogamzott szerepet, mely helyett ő nem esempészheti be a magát.“ „Az igazi magyar szavalás, kivéve a népszínművekben, sőt ezeknek is csak valódi népszínezetű részleteiben, *még ezután feltalálendő dolog.*“³

Ime olyan vád, a melylyel még csak napjainkban is megvádolta valamelyik pesti aesthetikusunk a Nemzeti Színház művészeit.

Egy másik czikkében⁴ a romanticismus ellen kel hadjáratra.

¹ Burns olvasása után.

² Figyelő. 1878. 45. l.

³ Egressy Gábor XXXIII. „Rebus“-a.

⁴ Classicismus és romanticismus.

Az eszmék hatalmáról, sőt mindenhatóságáról szól, melyek a gondviselés szolgálatában a világot kormányozzák; építenek vagy rontanak; rontanak, hogy helyet készítsenek újabb építésnek. Ez eszméket formulázzák a *valláshirdetők*, *költők* és *philosophusok*. A philosophusok sok eszmezavart terjesztettek; de az ezzel járó bajoknál nagyobb baj az aesthetikában az, hogy eszméket nemesak ferdtítenek és zavarnak, hanem gyártanak, koholnak is. Ilyen eszme a *romanticismus* is. Forrása „a német speculativ philosophia két legnevezetesebb aberratora: Fichte és Schelling.“ Az egész romanticismust eliquenek, pajtásságnak nevezi s azt állítja, hogy sem a költők, sem a „romantikusok eszje, azaz elméleti rendszeres aesthetikusa“, Solger nem bírta „sem megfoghatólag, sem kimerítőleg, sem másokkal megegyezőleg értelmezni a romanticismust“ s ezért „a közkézen, közszájon forgó romanticismus vagy romantik, egy üres eszme, egy tartalomnélküli fogalomnév, melyet nemhogy más, de még azok sem bírtak az elfogulatlan józan ész megegyezésére formulázni vagy értelmezni, kik éltöket, irodalmi munkásságukat szentelték reá, hogy lábra kapjon.“ Így aztán mondhatta a romantikusokra, hogy „eszmezavarók, izlésrontók ellen, hívják bár őket akárkinek s akárminnek, dúló háborút folytatok eróm teltéig.“

DR. GÁL KELEMEN.

Enyedi György egyházi beszédei.

(Folyt.)

A 98-ik concio (1. Tim. Cap. 6. „Ez világi gazdagokat intsed, hogy el ne hidgyék magokat“) a 353—364. lapokig terjed. Lázár példájára mutatva könyörületességre és jótékonyság gyakorlására buzdítja a világi vagyonban bővelkedőket; mert kiki csak sáfára az isteni gondviselés által reá bizott javaknak.

A 99-ik eltérőleg a többtől „Concio Funeris“, — tehát halotti beszéddel zárja be Enyedi prédikációinak harmadik sorozatát. Kakas Istvánné felett tartotta 1594-ben, a gazdag és előkelő patricius családból származó nő felett, a kinek kezével kapta a jövevény Kakas István, később híres ázsiai utazó, a piacezi Báthory-házat s a nagy vagyonnal együtt egy ideig csaknem döntő befolyását Kolozsvár belügyeibe, noha mint igazhívó katolikus „arianus“ polgártársai iránt nem valami nagy rokonszenvennel viseltetett.

Enyedinek a maga korában kiválóan híresek voltak halotti oratiói. Ezért s főleg beszéde hangjának bemutatása végett közlöm a rövid és klasszikus egyszerűségű bevezetést az érdekes felosztással együtt.

„Habita ad Tumulum Vxoris *Stephani Kakas*, quae mortua et sepulta est 7. July A. D. 1594. Sumpta 1. Thess. 4. w. 12. *Nem akarom penig, Atyám fiaí, hogy tudatlanságban legyetek az elaluttak felől*“.

„Noha mindenkor az holt testnek és tetemeknek csak látásából is (az ember) élete és magaviselésére hasznos tanúságokat vehet; de mivelhogy az többi között ilyen fogyatkozás vagyon bennünk, hogy az mit gyakorta látunk, ingyen sem elmélkedünk felölle: szükség néha az megszokott dolgokról is szorgalmasan gondolkodnunk; nem úgy, az mint némellyek, csak könnyen elmulatnunk és mennünk mellette. Mi lehet közönségesb és gyakrabban való dolog közöttünk, mint az embernek ez világból való kimulása? Mi lehet, az honnét több intéseket és hasznosb tanúságokat vehetnénk, mint innét? De mi lehet az, ki felől ritkábban s tunyábban gondolkodunk, mint erről? Mi penig, keresztyének, holott mostan azért gyűltünk ide, hogy az Isten népeinek dicsé-